

KORXONALARDA UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR TUSHUNCHASINI IQTISODIY MAZMUNI VA MOHIYATI

Chorshanbayev Umurzoq Qaynarovich

Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi

Email: umurzoqchorshanbayev@gmail.com

Tel: +998941617901

ORCID — <https://orcid.org/0009-0006-1254-535X>

Gaipova Aziza Erkin qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

Tel: +998971237557

Annotatsiya: *Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va Respublikamizning jahon iqtisodiyoti muhitiga qo'shilishi iqtisodiy hamkorlarni buxgalteriya hisobi subyekti to'g'risidagi buxgalteriya hisobi va hisobot tizim tomonidan taqdim etilishi kerak bo'lgan yetarli ma'lumot bilan ta'minlashni taqozo etadi. Korxonalar buxgalteriya hisobini yuritishda uzoq muddatli aktivlarning o'rni ahamiyatlidir. Chunki uzoq muddatli aktivlar korxonalarning moliyaviy salohiyati va muvaffaqiyatining muhim tarkibiy qismidir. Ushbu tadqiqot uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish usullari va ilg'or tajribalarini, shuningdek, ushbu sohadagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarni o'rganishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Aktivlar, moliyaviy hisobotlar, me'yoriy huquqlar, amortizatsiya.*

Kirish: Uzoq muddatli aktivlar kompaniya rivojiga katta ta'sir ko'rsatadi. Aktivlarni kuzatib borish bir necha sabablarga ko'ra muhimdir. Birinchidan, u kompaniyaga moliyaviy sog'ligini kuzatish va uning faoliyati to'g'risida ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi. O'z aktivlarining qiymati va joylashuvini bilish orqali kompaniya o'zining moliyaviy holatini aniqlashi, kelajakdagi faoliyatini prognoz qilishi va o'sishni rejalashtirishi mumkin.

Ikkinchidan, aktivlarni kuzatish me'yoriy-huquqiy hujjatlarga rioya qilish va soliq maqsadlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tashkilotlar jarimalar va huquqiy oqibatlarga yo'l qo'ymaslik uchun davlat organlari va soliq organlariga o'z mulklari to'g'risida aniq hisobot berishlari kerak. Nihoyat, aktivlarni to'g'ri kuzatish barcha aktivlar hisobga olinishini va to'g'ri saqlanishini ta'minlash orqali firibgarlik va o'g'irlikning oldini olishga yordam beradi.

Natijalar va tahlillar: Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, korxonaning uzoq muddatli aktivlarini hisobga olishning bir necha usullari, jumladan, to'g'ri chiziqli amortizatsiya, tezlashtirilgan amortizatsiya va qadrsizlanish usullari mavjud. Uzoq muddatli aktivlarni

buxgalteriya hisobi bo'yicha eng yaxshi amaliyotlar qatoriga aktivlarni muntazam tekshirish, yangilangan aktivlar reestrini yuritish, kuzatish va hisobot berish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish kiradi. Uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish bilan bog'liq muammolar buxgalteriya hisobi standartlarini bilmaslik, resurslarning yetarli emasligi va buxgalteriya xodimlarining yetarli darajada tayyorlanmaganligi bilan bog'liqdir. Uzoq muddatli moddiy aktivlarning tavsifi Uzoq muddatli moddiy aktivlar – bu korxonaga uzoq muddat davomida xizmat qiluvchi va ishlab chiqarish jarayonida bevosita foydalaniladigan moddiy aktivlardir. Ular quyidagilarga bo'linadi: Yer va binolar – sanoat korxonalari, ofis binolari, omborlar. Mashina va uskunalar – ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan texnologik vositalar. Transport vositalari – yuk va yo'lovchi tashish uchun foydalaniladigan avtomobillar. Boshqa asosiy vositalar – mehnat qurollari, ishlab chiqarish inventarlari va boshqa uzoq muddatli foydalaniladigan aktivlar. Uzoq muddatli moddiy aktivlarning baholash usullari MHXS asosida uzoq muddatli moddiy aktivlarni baholash quyidagi usullarga asoslanadi:

- ✓ Dastlabki baholash – aktivning sotib olish yoki qurish narxi asosida hisoblanadi.
- ✓ Amortizatsiya hisoblash – aktivning xizmat muddati davomida qiymatini pasaytirish usuli.
- ✓ Qayta baholash modeli – aktivlarning bozor qiymati asosida yangilangan narxlarda qayta baholash. Amortizatsiya hisoblash usullari:
- ✓ To'g'ri chiziqli usul – aktiv qiymati uning xizmat muddati davomida teng taqsimlanadi.
- ✓ Pasayuvchi qoldiq usuli – aktivning dastlabki yillarda ko'proq, keyinchalik kamroq amortizatsiya hisoblanadi.

Ishlab chiqarish usuli – aktivning eskirish darajasi ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga bog'liq bo'ladi. Uzoq muddatli moddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi MHXS talablariga ko'ra, uzoq muddatli moddiy aktivlarning hisobini yuritishda quyidagi tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- ✓ Aktivning dastlabki qiymati va amortizatsiya miqdori aniq belgilanishi kerak.
- ✓ Moddiy aktivlarni ta'mirlash va modernizatsiya qilish xarajatlari hisobga olinishi lozim.

Aktivlarning sotilishi yoki hisobdan chiqarilishi natijasida kelib chiqadigan moliyaviy natijalar moliyaviy hisobotda aks ettirilishi zarur. Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks ettirish keng ma'nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog'liqdir. Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar korxonaga tegishli xo'jalik mablag'lari deb tan olingan va e'tirof etilgan. Ammo bu e'tirof asosan asosiy kapitalga talluqli bo'lgan. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida davrda uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining boshqa ob'ektlari ham paydo bo'lganki, ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning

mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar, moliyaviy qo'yilmalar, uzoq muddatli debitor qarz va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etishadi. Shulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishga sababchi bo'lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi. Uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar va investitsion mulk sifatida e'tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo'nalishi bo'lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Prezident SH.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek: Iqtisodiyot sohasida oldimizda turgan vazifalar haqida gapirganda, avvalo keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida quyidagi maqsadlar mujassam ekanini qayd etish lozim: iqtisodiyotni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, mehnat unumdorligini oshirish orqali yuqori iqtisodiy o'sishni ta'minlash. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng mamlakat iqtisodiy tizimida ro'y bergan o'zgarishlar, mulkdorlar sinfini paydo bo'lishi, mulkka bo'lgan egalik hissini vujudga kelishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar qirralarining kengayishi buxgalteriya hisobi ob'ektlarining ham ko'payishiga, chunonchi, uzoq muddatli aktivlar turlarini ko'payishiga olib keldi. Bu, o'z navbatida, uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish va auditini o'tkazish bilan bog'liq muammolarini keltirib chiqardi. Tadqiqot jarayonida kuzatishlarning dalolat berishicha, mustaqillikning dastlabki yillarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning buxgalteriya hisobi balansini birinchi bo'limida asosan salmoqli ulushni asosiy vositalar egallagan bo'lsa, keyinchalik nomoddiy aktivlar, moliyaviy investitsiyalar, uzoq muddatli debitorlik qarzlari va kechiktirilgan xarajatlar kabi moddalari ham paydo bo'ldi. Real to'lov vositalari faqatgina korxona aktivlarini sotish orqali aniqlanishi mumkin bo'lgani uchun, kreditorlar:

- ✓ hisobot tuzishda bozor narxlarini asos qilib olish kerakligini;
- ✓ korxona faoliyatining oxirgi moliyaviy natijasini faqat u tugatilgandan keyin hisoblab chiqish lozim deb ta'kidlashganlar.

Uzoq muddatli moddiy aktivlar korxonalarining ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. MHXS talablariga muvofiq aktivlarni baholash, amortizatsiya hisoblash va samarali boshqarish orqali korxonalar moliyaviy natijalarini yaxshilashi va investitsion jozibadorligini oshirishi mumkin. Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks ettirish keng ma'nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog'liqdir. Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar korxonaga tegishli xo'jalik mablag'lari deb tan olingan va e'tirof etilgan. Ammo bu e'tirof asosan asosiy kapitalga talluqli bo'lgan. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida davrda uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining boshqa ob'ektlari ham paydo bo'lganki,

ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar, moliyaviy qo'yilmalar, uzoq muddatli debitor qarz va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etishadi. SHulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishga sababchi bo'lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi. Uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar va investitsion mulk sifatida e'tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo'nalishi bo'lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Narkuziyev A. HUDUDLARDA INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISH RESURS SALOHİYATI MOHIYATI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14619154> //International scientific and practical conference. – 2025. – T. 1. – №. 4. – C. 10-13.
2. Narkuziyev A. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK UCHUN INFRATUZILMANI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14619146> //International scientific and practical conference. – 2025. – T. 1. – №. 4. – C. 3-9.
3. Narkuziyev A., Baxriddinov Y. IQTISODIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING YANGI SHAKLI SIFATIDA TARMOQ IQTISODIYOTINING XUSUSIYATLARI //International Journal of scientific and Applied Research. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 51-55.
4. Narkuziyev A., Muxtarov F., Qarshiboyev Z. TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA KORXONALARNING TASHQI IQTISODIY FAOLIYATI VA UNI RIVOJLANTIRISH //International Journal of scientific and Applied Research. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 33-36.
5. Narkuziyev A., Umurzakova S. ROLE OF INFRASTRUCTURE TO DEVELOP SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES IN UZBEKISTAN //International Journal of scientific and Applied Research. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 102-120.
6. Narkuziyev A., Norbekova M. IMPROVING THE USE OF INFRASTRUCTURE ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP. Science technology&Digital Finance, 1 (3), 171-186 [Электронный ресурс].
7. Narkuziyev A., Norbekova M. KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA INFRATUZILMA FAOLIYATIDAN FOYDALANISHNI TAKOMILLASHTIRISH //Science technology&Digital finance. – 2023. – T. 1. – №. 3. – C. 171-186.

8. Narkuziyev, A. (2025). THE MAIN TRENDS IN IMPROVING PRODUCTION INFRASTRUCTURE FOR SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN UZBEKISTAN: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14619202>. Science technology&Digital Finance.

9. Elyor Bozorov, E. B. (2025). Edge-Optimized Deep Learning for Early Driver Fatigue Detection in Trucking: A Spatiotemporal CNN–LSTM Approach. Edge-Optimized Deep Learning for Early Driver Fatigue Detection in Trucking: A Spatiotemporal CNN–LSTM Approach, 8(5), 2636-2652.

